

Місце мовленнєвого акту осуду серед оцінних мовленнєвих актів

Роботу виконано на кафедрі практики англійської мови ВДУ ім. Лесі Українки

Розглядаються особливості мовленнєвого акту осуду у порівнянні зі "спорідненими" мовленнєвими актами – обвинуваченням, докором, насмішкою, доганою, образою. Охарактеризовано іллокутивні цілі мовця та перлокутивний ефект зазначених мовленнєвих актів.

Ключові слова: осуд, обвинувачення, докір, насмішка, догана, образа, іллокутивні цілі, перлокутивний ефект.

Cherniak O. P. The Place of Speech Act "Condemnation" Among Evaluation Speech Acts. The article deals with peculiarities of speech act "condemnation" in comparison with such speech acts as blame, reproach, reprimand, mockery, insult. Illocutionary intents of speaker and perlocutionary effect of the above mentioned speech acts are under consideration.

Key words: blame, reproach, reprimand, mockery, insult, illocutionary intents, perlocutionary effect.

Аналіз висловлень осуду в англійській мові становить особливий інтерес у порівнянні зі "спорідненими" мовленнєвими актами – обвинуваченням, докором, іронією, доганою тощо. Всі вони є оцінними висловленнями, тобто мовленнєвими діями, які здійснюються мовцем з метою продемонструвати своє негативне ставлення до адресата чи іншого об'єкта оцінки. Основою осуду, як і основою споріднених мовленнєвих актів, є несхвалення, оскільки несхвалення – це категорія, яка може бути виражена різними способами: від простої констатації певного емоційного негативного стану мовця до прояву афекту – бурхливого вибуху емоцій (образи, обурення і подібних негативних станів). Ціль мовця – здійснити вплив на слухача в певній формі, відповідно до норм і правил спілкування, прийнятими в певному соціумі, і згідно з намірами самого мовця.

Актуальність теми зумовлена тенденцією в сучасному мовознавстві до дослідження системності мовлення як невід'ємної складової людського життя. Багато вчених приділяють увагу дослідженню оцінних мовленнєвих актів: докору (Н. О. Каразія), догани (О. О. Євтушенко, І. Г. Дьячкова), образи (Г. В. Кусов), іронії (І. І. Волощук) тощо. Проте недостатньо досліджені оцінні мовленнєві акти порівняно зі "спорідненими" мовленнєвими актами із семою несхвалення. Т. В. Булигіна та А. Д. Шмельов відзначають, що ці слова отримують у словниках майже тотожне тлумачення. Проте, незважаючи на їхню безсумнівну близькість, це не синоніми [2, 51]. Необхідно розрізняти іллокутивні цілі мовця, які визначають форму і зміст мовленнєвого акту, і очікування мовця, який розраховує на певний перлокутивний ефект.

Мета статті – розглянути і проаналізувати висловлення осуду порівняно з такими мовленнєвими актами, як обвинувачення, докір, іронія, догана, образа, виявити їхні спільні та відмінні риси.

Розглянемо відмінність мовленнєвих актів *осуду* та *обвинувачення* (*blame*). При *осуді* важливо і те, що вчинки, дії людини є поганими, і те, що негативна оцінка дається автором відповідно до його власних суб'єктивних уявлень про хороше та погане, з морально-етичних установок у цілому. Автор може припустити той факт, що об'єкт осуду не поділяє його думок про хороше та погане. Для *обвинувачення* важливо поєднати погані дії з особою, що їх здійснила, тобто з об'єктом обвинувачення, ніби "оприлюднити", хоча б перед однією людиною, неприємну інформацію, пред'явити факти. Обвинувачення обов'язково включає в себе осуд. Щоб обвинувачувати, мовець повинен передусім осудити дії об'єкта обвинувачення, бути впевненим, що ці дії погані. Можна сказати, що ментальний акт *осуду* передуює мовленнєвому акту *обвинувачення*.

Різними є іллокутивні цілі зазначених мовленнєвих актів. У випадку *обвинувачення* в намір мовця входить повідомлення про те, що хтось здійснив якийсь вчинок, а негативний характер цього вчинку розглядається як щось очевидне. У випадку *осуду* дія адресата є даною, відомою, а повідомляється те, що ця дія з точки зору іллокутивного агента є осудливою. Інакше кажучи, різниця між *обвинуваченням* та *осудом* полягає в різному розподіленні асерції та пресупозиції [2, 51].

Ми поділяємо точку зору Л. Л. Федорової, яка розглядає осуд і обвинувачення у межах оцінного й емоційного впливу. Вона відносить *осуд* до морально-етичної сфери, а *обвинувачення* – до соціально-правової сфери оцінки поведінки людини [11, 49–50]. Характеристика мовленнєвого акту (далі МА) як *осуду* більшою мірою пов'язана з уявленням про моральні повноваження суб'єкта, ніж інтерпретація його як *обвинувачення*. Адже той, хто обвинувачує, кваліфікує конкретний вчинок відповідно до прийнятої шкали оцінок, тоді як той, що осуджує, виносячи вердикт про осудливий характер вчинку, претендує на встановлення самої шкали оцінок [2, 53].

У випадку *осуду* мовець усвідомлює суб'єктивність свого твердження. Суб'єкт обвинувачення більшою мірою відчуває свою рацію, оскільки вважає, що інші підтримують його оцінку. Більша впевненість *суб'єкта обвинувачення* в порівнянні з *суб'єктом осуду* має мовленнєве вираження. На думку О. С. Винокурової, “осуд, обвинувачення, образа об'єднані однією спільною комунікативною метою вираження негативної оцінки адресата, третьої особи та/або їхніх дій і відрізняються ступенем відхилення від норм міжособистісного спілкування” [4, 43]. О. С. Винокурова аналізує різний ступінь порушення мовленнєвих і етичних норм, щоб побудувати градацію з вищезгаданих мовленнєвих актів, починаючи з осуду як порушення норми найменшою мірою і закінчуючи образою як найбільш неетичним мовленнєвим актом. Ми погоджуємось з тим, що *обвинувачення* та *осуд* відрізняються не лише за відтінками комунікативної цілі, а й за силою вираження негативної оцінки.

Наприклад:

*“When you asked me about the dance that day at school, I guess I **blamed** you. If it hadn't been for you, my father wouldn't have been ignoring me. He wouldn't have stopped loving me. I was hurting because of you, and I wanted you to share the pain, so I said those awful things (M. Pappano, p. 213).*

У наведеному прикладі мовець розглядає негативний характер цього вчинку як щось очевидне, пред'являє факти і оприлюднює інформацію. Отже це висловлення є обвинуваченням.

Осуд має настільки сильні модальні забарвлення, що межує з емоційно-оцінним вираженням презирства, нехтування, образи тощо. Саме за допомогою і на основі висловлень осуду формуються комунікативні жанри докору і погрози.

Мовленнєві акти *осуду* і *докору* (*reproach*) є спорідненими в тому, що обидва вказують на невідповідність поведінки адресата соціальним нормам, прийнятим в англomовному суспільстві, і виникають у мовця, як правило, під впливом образи, роздратування, розчарування, відчаю тощо. Проте, на відміну від *осуду*, загальне значення мовленнєвого акту *докору* характеризується доброзичливим ставленням. Відмінною особливістю мовленнєвого акту *докору* є те, що, виражаючи докір, мовець намагається піклуватися про почуття адресата. Вказівка на способи зниження травмуючого ефекту негативної оцінки представлена в таких словникових дефініціях:

to reproach – to rebuke or blame but usually with a feeling of sadness and disappointment rather than anger;

to find fault with somebody, usually with a feeling of sorrow or suggesting the need for sorrow [12].

Отже, *докір* супроводжується більшою мірою відчуттям смутку і розчарування (*feeling of sadness and disappointment*), печалі (*sorrow*), ніж злості (*anger*).

Докір, на відміну від *осуду*, виражає ніби “входження” суб'єкта, який виражає емотивно-оцінне ставлення, в особисту сферу об'єкта. Коли мовець *осуджує*, він повідомляє адресату, що його дія є осудливою, відповідно до своїх власних суб'єктивних уявлень про хороше та погане і про осудження цього вчинку. При *докорі* мовець виражає пресупозицію, що відповідна дія відбулася, але, на відміну від *осуду*, це не є асерцією, він не стверджує, що це погано, а вказує непрямым способом. Саме ця “непрямота” “квазіасертивного компонента” відрізняє *докір* від *осуду* [2, 53].

Як зазначає Ф. Бацевич, часто у *докорі* зона невідповідності нормам може бути “розмитотою”; цим він відрізняється від звинувачення, дорікання, скарги, нотації. М'якість форми, способу, манери тощо *докору* – свідчення того, що адресант не має на меті приниження, висміювання когось, а тому *докір* можна вважати неконфронтативною формою спілкування [1, 162]. Цим він також відрізняється від осуду.

Наприклад:

He gave her a look of desperation.

“I'm not going to last. Would you consider blowing this joint? We'll find us a good rum bar and have some fun.”

"I'd like to, but I'm here on business."

He shook his head in **reproach**. *"You too? You disappoint me, woman"* (K. van der Zee, p. 74).

Із прикладу видно, що *докір* не є конфліктогеном, це форма несхвалення, яка характеризується відчуттям розчарування (*You disappoint me*) і м'якістю вираження. Отже, можна стверджувати, що *докір* – це мовленнєвий акт, у якому мовець виражає негативне емоційно-оцінне ставлення до здійсненої/нездійсненої (але бажаної) дії, відчуваючи доброзичливі почуття до адресата, з наміром здійснити емоційний вплив на нього.

Об'єктом як *осуду*, так і *догани* (*reprimand*) є вчинок чи риса людини, які викликають негативну етичну оцінку. Дієслова *осуду* і *догани* можна віднести до дієслів управління, які виражають несхвалення. Як *висловлюючи догану*, так і *осуджуючи*, мовець здійснює вплив на адресата, намагається досягти якогось результату, спонукає його до чогось. Проте мовленнєвий акт *догани* носить більш повчальний характер. В. І. Карасик вказує на те, що *reprimand* належить до дієслів, метою яких є запобігання чи виправлення помилок [9, 152]. Мовець має на меті такий ілюктивний ефект: вплинути (*to effect, to influence*); виховати (*to bring up, to educate*); дисциплінувати (*to make someone obey rules or control his/her own behaviour*); карати (*to punish, to inflict, to chastise*); наказати, провчити (*to teach a lesson, to give a good lesson*); переконати (*to bring a reason, to put sense into, to make understand, to make wise*); моралізувати, повчати (*to moralize, to preach, to express one's thoughts*).

Відмінною рисою мовленнєвого акту *догани* є те, що мовець виконує в цих висловленнях функцію наставника, критика або друга, але не судді. Він упевнений, що об'єкт його ставлення порушує правила і норми або відхиляється від них неусвідомлено. Часто суб'єкт висловлення *догани* намагається пояснити адресату його помилку, тобто семантика догани спрямована на зміну світу в кращий бік. На думку О. О. Євтушенко, суб'єкт *догани* – це людина з більш високим статусом, ніж об'єкт, інакше суть догани втрачає будь-який смисл і дієвість або буде здаватися смішною при протилежному співвідношенні статусного положення комунікантів [7, 108].

Головна відмінність мовленнєвих актів *осуд* і *догана* полягає в тому, що при визначенні *reprimand* в англійських тлумачних словниках завжди присутня категорія офіційності:

to reprimand – *"to reprove sharply or censure formally usually from a position of authority"* (*пізно картати, офіційно осуджувати, зазвичай з позиції влади*).

Тому, говорячи про *догану*, можна вести мову про професійну сферу спілкування, інституційну і статусно-регламентовану, де виконуються такі функції, як організаційна, оцінююча і контролююча [7, 108].

Отже, *догана* характеризується різним соціальним статусом мовця і адресата, оскільки відбувається, як правило, з позицій влади, а також офіційністю висловлення.

Наприклад:

Captain Bannerij shall be suspended for two weeks without pay, and an official reprimand added to his permanent record for carrying an unauthorized weapon on official company duty. The weapon shall be confiscated. Mr. Graf shall be officially reprimanded also, but return immediately to his duties, as there is no one to replace him in them" (L. M. Bujold, p. 47).

Із наведеного прикладу видно, що *догана* носить офіційний характер з використанням відповідних атрибутів (*official, officially*).

Насмішка, як і *осуд*, має на меті висловити негативне етичне ставлення мовця до адресата. Проте головною відмінністю *насмійки* є те, що несхвалення виражається в непрямій, завуальованій формі. Сама "завуальованість" форми також може бути однією з причин того, що *насмійки* використовуються переважно близькими, добре знайомими людьми. Адже саме спільність особистісних пресупозицій дає можливість адресату правильно декодувати смисл повідомлення. Розпізнання МА *насмійки* значною мірою залежить від загальних знань мовця і адресата, що стосуються ситуації, в якій фігурує певний МА. Важливу роль в інтерпретації МА *насмійки* відіграє критерій широти.

Як зазначає В. В. Жура, емотивна інтенція *насмійки* полягає в погіршенні емотивного стану адресата, як у випадку *докору* і *образи*. Але, крім цього, у межах *насмійки* відбувається уточнення її змісту: висміяти, образити і рідше присоромити, тобто казувати такі почуття, як незграбність, сором, образу [8, 80].

У висловленнях-насмійках зіткнення позитивного і негативного здійснюється так, що відбувається переосмислення словникового значення окремих слів або значення цілого висловлення, яке набуває смислу, що в нього вкладає мовець, тобто використовується іронія. Іронію можна вважати однією з форм непрямого вираження негативної оцінки.

Насмішку можна умовно визначити як найбільш м'яку форму осуду, оскільки негативне ставлення передається тут не прямо. Проте, як зазначає І. І. Волощук, діапазон іронічної оцінки може простягатися від дружньо-позитивної та доброзичливої до злостивої, уїдливої, навіть погрозової. Знак та ступінь іронічної оцінки залежить від емоційного насичення критики [6, 24].

Наприклад:

Ian shot him an ironic glance. "Thank you, Jake, for that helpful bit of inflammatory information. Would you now like to help her to pull the trigger?" (J. Mc Naught, p. 155).

Наведений приклад свідчить про використання протилежного значення слів. Мовець, осуджуючи адресата, використовує позитивну лексику (*helpful bit of information*), що має особливий емотивний заряд, який виникає в результаті особливого поєднання ілюкутивної та перлюкутивної сил. Цей заряд примушує адресата переосмислити зміст висловлення, усвідомити те, що, використовуючи стратегію іронії, мовець стверджує щось прямо протилежне своїм думкам, і це надає його твердженням особливої сили і впевненості. Іронічно-оцінні висловлювання, в яких мовець намагається викликати в адресата негативну емоційну реакцію, використовуються як засіб впливу при конфліктних ситуаціях. Іронія в такому випадку є засобом підсилення негативного емоційного впливу на адресата [5].

На відміну від МА осуду, МА насмішки завжди є непрямыми мовленнєвими актами.

Образа, як і осуд, – це ілюкутивний мовленнєвий акт, який має вигляд мовленнєвої поведінки, результатом якої є оцінка моральної поведінки або провини адресата. Проте, на відміну від осуду, образа – це мовленнєвий акт, в ході здійснення якого мовець ставить ціль образити, принизити або присоромити адресата [8, 72], в той час як ілюкутивною ціллю осуду є лише присоромити адресата, викликати в нього почуття провини. Образа – це мовленнєвий акт, при якому внаслідок мовленнєвої агресії відбувається пониження соціального статусу адресата шляхом морального впливу на його інтелектуальну діяльність [10, 30]. Образа – це спосіб агресивної поведінки, яка виникає під впливом негативних емоцій: гніву, презирства, відрази, роздратування, обурення тощо. На думку Г. В. Кусова, ілюкутивна ціль образи полягає у здійсненні соціально значимих вчинків, хоча і маркованих негативно з точки зору системи суспільних соціальних цінностей, але які впливають на вибір поведінки об'єкта образи, здійснюючи його вербальну соціальну страту, вербальну соціальну кару чи його комунікативну поведінкову превенцію, в зв'язку з тим, що вони вторгаються в ментальну сферу людини [10, 32].

Образа завжди характеризується використанням інвективної лексики. До інвективної лексики належать слова і вирази з експресивним забарвленням, метою яких є в грубій, принизливій або цинічній формі образити адресата. Інвективна лексика здійснює вплив на пониження соціальної привабливості особистості як у її власних очах, так і в очах суспільства [10, 117]. Основна частина інвективної лексики складається з лайливих, жаргонних, табуйованих слів та словосполучень (*blackguard, scoundrel, swine, rat, son of a bitch, devil etc*).

Наприклад:

"Because my ex-wife is a bitch, a greedy, selfish bitch, with all the vicious guile of the worst sort of female!" (S. Howard, p. 115).

Осуд, як і образа, в англійській мові може бути виражений за допомогою негативної лексики, а саме за допомогою пейоративів. Пейоративи – слова або вирази, які мають негативну конотацію. В англійському суспільстві в пріоритетну зону негативної оцінки потрапляють дурні [9, 239], а за допомогою пейоративів зі значенням "відсутність розуму" будується велика кількість осудливих виразів (*idiot, idiotic, insane, mad, crazy, fool, stupid*).

Наприклад:

"You stupid woman," Wladek heard a piping voice. "Do you not understand what would have happened if you had been caught? It would have been you who would have been sent to the camps" (J. Archer, p. 85).

Проте ці вирази в більшості випадків не є осудом об'єкта мовлення саме за відсутність розуму, а за те, що він здійснив ненормальний, неприйнятний з точки зору мовця, вчинок. Пейоративи, як і інквєтиви, не відображають ніяких реальних якостей адресата, в них ілокутивна ціль (вираження емоційного стану) може домінувати над перлокутивним завданням (емоційного впливу) [8, 76].

Отже, мовленнєвий акт осуду відрізняється від споріднених мовленнєвих актів: обвинувачення, докору, догани, насмішки, образи ілокутивними цілями мовця, що визначають форму і зміст мовленнєвого акту, засобами вираження і очікуванням мовця, який розраховує на певний перлокутивний ефект. Вони відрізняються не лише за відтінками комунікативної цілі, а й за силою вираження негативної оцінки. Проте, незважаючи на всю відмінність, не можна заперечувати, що ці мовленнєві акти дуже близькі один до одного. Межі між їхніми значеннями – нечіткі, рухомі і часто інтерпретуються залежно від контексту. Тому між зазначеними мовленнєвими актами завжди існує зв'язок.

Література

1. Бацевич Ф. С. Основи комунікативної лінгвістики: Підруч.– К.: Вид. центр “Академія”, 2004.– 344 с.
2. Бульгина Т. В., Шмелев А. Д. Оценочные речевые акты извне и изнутри // Логический анализ языка: Язык речевых действий.– М.: Наука, 1994.– 188 с.– Эл. ресурс: <http://www.auditorium.ru>.
3. Бульгина Т. В. Оценка при вторичной коммуникации // Языковая концептуализация мира.– М.: Языки рус. культуры, 1997.– С. 407–425.
4. Винокурова О. С. Репертуар речевых жанров в прозе Л. Петрушевской как отражение культурного состояния общества // Культурно-речевая ситуация в современной России: вопросы теории и образовательных технологий.– Екатеринбург: Изд-во Уральского ун-та, 2000.– С. 42–44.
5. Волощук І. І. Антропокомпоненти іронічно-оцінного висловлення.– Ел. ресурс: <http://www.nbuu.gov.ua>.
6. Волощук І. І. Комунікативно-прагматичний аспект оцінки у стилістичному прийомі іронії // Наук. зап. НДУ ім. М. Гоголя. Філол. науки.– 2004.– С. 23–27.
7. Евтушенко О. А. Институциональный концепт “порицание” в английской и русской лингвокультурах: Дисс. ... канд. филол. наук: 10.02.20.– Волгоград, 2006.– 197 с.
8. Жура В. В. Эмоциональный дейксис в вербальном поведении английской языковой личности (на материале англояз. худ. лит.): Дисс. ... канд. филол. наук: 10.02.04.– Волгоград, 2000.– 200 с.
9. Карасик В. И. Язык социального статуса.– М.: ИТДТК “Гнозис”, 2002.– 333 с.
10. Кусов Г. В. Оскорбление как иллокутивный лингвокультурный аспект: Дисс. ... канд. филол. наук.– Краснодар, 2004.– 245 с.
11. Федорова Л. Л. Типология речевого воздействия и его место в структуре общения // Вопр. языкознания.– 1991.– № 6.– С. 46–50.
12. Hornby A. S. Oxford Student's Dictionary of Current English.– М.: Просвещение, 1983.– 769 с.

Джерела ілюстративного матеріалу

13. Archer J. Kane & Abel.– New York: Faucett Crest, 1981.– 477 p.
14. Howard S. An Impossible Passion.– Harlequin Books, 1991.– 187 p.
15. Mc Nauht J. Almost Heaven.– New York: Pocket Books, 1990.– 517 p.
16. Pappano M. A Dangerous Man.– New York: Silhouette Books, 1991.– 252 p.
17. van der Zee K. The Imperfect Bride.– Harlequin Books, 1992.– 187 p.

Адреса для листування:
43021 Луцьк, вул. Винниченка, 28.

Статтю подано до редколегії
22.01.2007 р.